

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ НАГЛЯДУ ЗА ДОДЕРЖАННЯМ ЗАКОНІВ ОРГАНАМИ, ЯКІ ЗДІЙСНЮЮТЬ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВУ ДІЯЛЬНІСТЬ ТА ДОСУДОВЕ РОЗСЛІДУВАННЯ

Кавун Д. Ю.

Здійснення прокурорського нагляду за додержанням законів органами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність і досудове розслідування, є важливою гарантією недопущення цими суб'єктами порушень конституційних прав і свобод людини та громадянина. Необхідність здійснення органами прокуратури цієї діяльності зумовлена високим ступенем ризику порушення принципу законності, а безконтрольне застосування сил і засобів правоохоронних органів може завдати істотної шкоди охоронюваним законом цінностям. Так, кримінальне процесуальне законодавство та законодавство у сфері оперативно-розшукової діяльності передбачає можливість за певних обставин для тимчасового обмеження особистих прав і свобод громадян шляхом проведення відповідних оперативно-розшукових заходів чи негласних слідчих (розшукових) дій, збору конфіденційної інформації щодо них, а також застосування цілого спектру примусових заходів забезпечення кримінального провадження.

При цьому проблема дотримання прав людини в кримінальному судочинстві для України є досить гострою, зумовленою, насамперед, радянським спадком у вигляді інквізиційного стереотипу діяльності силових відомств і проблемами подальшого запровадження судово-правоохоронної реформи. Щодня до органів прокуратури надходить значна кількість заяв і повідомлень про катування та інше жорстоке поводження з людьми в органах внутрішніх справ, прийняття посадовими особами незаконних рішень. Лише за 9 місяців 2013 року за поданням органів прокуратури було притягнуто до дисциплінарної відповідальності 12987 працівників органів внутрішніх справ за фактами порушень, допущених при реєстрації заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення при здійсненні досудового розслідування злочинів, а також за застосування незаконних методів досудового розслідування. 270 працівникам ОВС було повідомлено про підозру за кримінальними провадженнями, що були направлені до суду. За таких умов прокурорський нагляд, разом з відомчим і судовим контролем, становить собою основу забезпечення додержання законності, міцний бар'єр, що утримує правоохоронців від усіякого роду зловживань і порушень, а також гарантує відновлення порушених протиправними діями інтересів.

Діяльність органів прокуратури та реалізація ними функції нагляду за додержанням законності стала предметом дослідження в працях Д.М. Бакаєва, В.П. Бахіна, В.Д. Войцишена, В.І. Галагана, Ю.М. Грошевого, Л.М. Давиденка, В.В. Долежана, В.С. Зеленецького, П.М. Каркача, І.Н. Козьякова, М.І. Курочки, В.Т. Маляренка, І.Є. Марочкіна, О.І. Медведька, О.Р. Михайленка, М.М. Михеєнка, В.Т. Нора, Ю.Ю. Орлова, М.А. Погорецького, В.П. Пшонки, Б.Г. Розовського, С.М. Стахівського, Д.В. Суходубова, В.В. Сухоноса та інших відомих вчених.

Водночас не вирішено низку проблем, пов'язаних з необхідністю вдосконалення нормативно-правового

забезпечення нагляду за додержанням законів органами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність і досудове розслідування, приведення його у відповідність до міжнародних стандартів. Важливість і водночас недостатнє наукове опрацювання, суперечливе вирішення питань забезпечення прав і свобод людини й громадянина в чинному законодавстві, а також реальне зниження рівня правової захищеності законослухняних громадян - все це й визначає необхідність проведення додаткових досліджень у сфері гарантій прав громадян при здійсненні оперативно-розшукової діяльності та кримінального судочинства.

Загалом організація діяльності органів прокуратури України визначається Конституцією України, іншими законами України, підзаконними нормативними актами, чинними міжнародними правовими актами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Розглядаючи положення нормативно-правових актів, важливо звернути увагу на те, що норми міжнародних документів, ратифікованих Верховною Радою України, є основою для формування норм національного права згідно з принципом теорії держави та права про примат норм міжнародного права над національним. Крім того, у більшості розвинених демократичних країн світу в основу законодавства щодо застосування правоохоронними органами оперативно-технічних засобів покладено вимоги та принципи, проголошені нормами ряду документів Організації Об'єднаних Націй (ООН) і Ради Європи.

У своїй наглядовій діяльності органи прокуратури мають не просто враховувати норми міжнародно-правових актів, працівники прокуратури повинні мати відповідну освіту та підготовку, усвідомлювали ідеали й етичні норми, нормативні заходи з охорони прав обвинувачених осіб і жертв, а також права людини й основоположні свободи, визнані міжнародним правом. До основних таких джерел насамперед слід віднести ті, що визначають непорушні права й свободи людини: Загальна декларація прав людини, прийнята й проголошена Резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року; Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод, прийнята Радою Європи 4 листопада 1950 року; Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, прийнятий і проголошений Резолюцією 2200 А (XXI) Генеральної Асамблеї ООН 16 грудня 1966 року; Конвенція про захист осіб стосовно автоматизованої обробки даних особистого характеру, прийнята Радою Європи в Страсбурзі 28 січня 1981 року; Конвенція проти тортур і інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів знущання і покарання, прийнята Резолюцією 39/46 Генеральної Асамблеї ООН 10 грудня 1984 року; Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою, прийнята резолюцією 40/34 Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада 1985 року; Декларація про права людини стосовно осіб, які не є громадянами країни, в якій вони

мешкають, прийнята Резолюцією 40/144 Генеральної Асамблеї ООН 13 грудня 1985 року; Директива 95/46/ЄС Європейського Парламенту і Ради ЄС “Про захист фізичних осіб при обробці персональних даних і про вільне переміщення таких даних” від 24 жовтня 1995 року; Директива 97/66/ЄС Європейського Парламенту і Ради ЄС “Стосовно обробки персональних даних і захисту права на невтручання в особисте життя в телекомунікаційному секторі” від 15 грудня 1997 року та ін.

Керівні принципи ООН щодо ролі обвинувачів, прийняті восьмим Конгресом Організації Об'єднаних Націй з профілактики злочинності й поведження з правопорушниками (Гавана, Куба, 27 серпня - 7 вересня 1990 року) визначають статус прокурорів (обвинувачів) [1, п. 3], які будучи найважливішими представниками системи здійснення кримінального правосуддя, завжди зберігають честь і гідність своєї професії. Згідно з п. 11 Керівних принципів обвинувачі відіграють активну роль у кримінальному провадженні, включаючи обвинувачення, і коли це дозволяється законом або відповідає місцевій практиці в розслідуванні злочину, нагляді за законністю цих розслідувань, нагляді за виконанням рішень суду та здійсненні інших функцій як представників інтересів держав.

Зазначимо, що серед повноважень прокуратури, які реалізуються в системі кримінального судочинства, повноваження щодо здійснення нагляду за законністю розслідувань (гласних і негласних) є не в усіх правових системах. Проте ця функція є широко розповсюдженою в багатьох країнах (Росія, Білорусь, Болгарія, Угорщина, Італія, Казахстан, Киргизія, Нідерланди, Норвегія, Португалія, Вірменія, Туркменістан, Узбекистан, Франція, Швейцарія, Японія та ін.). У різних країнах історично склалися різні моделі прокуратури - від органу кримінального переслідування та підтримання державного обвинувачення в суді до тотального нагляду за додержанням і правильним застосуванням законів, від суворої ієрархічної системи до незалежних окремих органів. Наприклад, відмінність атторнейських служб США від європейських прокурорських органів полягає в тому, що вони не мають наглядових за законністю функцій, відіграють особливу політичну роль в американському суспільстві, не мають суворої ієрархічної підпорядкованості: місцеві атторнейські органи не підлегли органам штатів, штатні не підлегли федеральним [9, 5]. Україна як європейська та пострадянська держава характеризується більш потужними повноваженнями органів прокуратури, включаючи функцію нагляду за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання й досудове розслідування [6, 5].

Рекомендація REC (2000) № 19 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам “Про роль служби публічного обвинувачення в системі кримінальної юстиції”, ухвалена Комітетом Міністрів Ради Європи 6 жовтня 2000 року, передбачає серед функцій публічних обвинувачів керувати розслідуванням, здійснювати нагляд за ним [2, п. 3, 22]. Передбачається, що в країнах, де поліція або підлегла служба публічного обвинувачення, або де поліцейські розслідування проводяться під наглядом публічного обвинувача, держава повинна вжити відповідних заходів, щоб гарантувати, що публічний обвинувач може:

- давати поліції відповідні вказівки для ефективного виконання пріоритетів кримінальної політики, особливо що стосується рішень про те, які категорії справ повинні розглядатися публічними обвинувачами, про способи

збору доказів, роботу персоналу, про тривалість розслідування, про інформацію, яка надається публічному обвинувачу й т. ін.;

- здійснювати оцінку й внутрішній контроль тією мірою, в якій вони необхідні для спостереження за виконанням його інструкцій відповідно до права.

Звісно, правове регулювання органів прокуратури в кожній країні має певні особливості, зокрема щодо обсягу повноважень, яке визначається внутрішнім (національним) законодавством. Водночас суттєві розбіжності щодо функцій органів прокуратури практично відсутні, а функція нагляду за поліцейськими розслідуваннями є доволі розповсюдженою.

У Рекомендації ПАРЕ 1604 (2003) № 11 “Про роль служби публічних обвинувачів у демократичному суспільстві, заснованому на верховенстві права” від 27 травня 2003 року прямо передбачено [3, п. 1], що публічні обвинувачі здійснюють охорону верховенства права, захист громадян від кримінальних посягань на їхні права й свободи, забезпечення дотримання прав і свобод осіб, підозрюваних або обвинувачених у вчиненні кримінальних правопорушень, шляхом здійснення нагляду за належним функціонуванням органів, відповідальних за розслідування й обвинувачення.

Окремо слід виділити позитивні положення міжнародних угод, спрямованих на співробітництво у сфері охорони правопорядку. Міжнародне співробітництво органів прокуратури України здійснюється відповідно до Конституції, чинного законодавства та міжнародних договорів України, а також на бездогвірній основі у разі, коли для належної реалізації завдань і функцій прокуратури необхідні застосування норм міжнародного права або взаємодія з іншими державними установами й міжнародними організаціями. Генеральний прокурор України відповідно до угод про міжнародне співробітництво й правову допомогу вирішує питання про порушення та розслідування кримінальних справ, видачу злочинців або осіб, які підозрюються у вчиненні злочинів, а також вирішує інші питання, передбачені такими угодами.

З метою забезпечення належної організації роботи органів прокуратури України в галузі міжнародно-правового співробітництва під час кримінального провадження, здійснення ефективного нагляду на цьому напрямі, додержання відповідно до міжнародних та європейських стандартів прав і свобод людини, а також інтересів держави при вирішенні питань, що регулюються нормами міжнародного права, здійснюється взаємодія з іноземними державними установами й міжнародними організаціями. Наказ Генерального прокурора України від 11 лютого 2013 року № 8гн “Про організацію роботи органів прокуратури України в галузі міжнародно-правового співробітництва” визначає головні напрями взаємодії органів прокуратури України з компетентними установами іноземних держав і міжнародними організаціями [8, п. 2-4, 7], серед яких є здійснення нагляду за додержанням законів у міжнародно-правовій галузі під час кримінального провадження. Організацію роботи на цій ділянці покладено на Головне управління міжнародно-правових зв'язків і європейської інтеграції Генеральної прокуратури України, структурні підрозділи прокуратур обласного рівня з міжнародно-правових доручень і спеціально визначених відповідними наказами працівників прокуратур, де такі структурні підрозділи не створені.

Відповідно до норм міжнародно-правових актів і

договорів на прокурорів покладається обов'язок щодо нагляду за додержанням законів з питань міжнародно-правового співробітництва під час кримінального провадження [8, п. 7], зокрема: забезпечувати виконання підпорядкованими прокурорами та органами досудового розслідування вимог статті 575 КПК України щодо видачі особи (екстрадиції); здійснювати нагляд за додержанням правоохоронними органами України вимог статей 208, 582 КПК України при затриманні розшукуваної особи за умови наявності звернення компетентного органу іноземної держави, яке повинно містити відповідну інформацію, передбачену міжнародним договором тощо.

Отже, міжнародні нормативно-правові документи становлять собою основу для формування вітчизняного законодавства у сфері нагляду за додержанням законів органами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність і досудове розслідування. Подальше впровадження передбачених зазначеними міжнародно-правовими актами положень у наше національне законодавство є необхідним і принциповим кроком на шляху остаточного реформування кримінальної юстиції та наближення її до світових демократичних стандартів. Основоположне значення для розвитку органів прокуратури нашої держави на цьому історичному етапі має забезпечення працівників висококваліфікованою освітою й профільною підготовкою, що характеризується глибоким усвідомленням демократичних ідеалів і етичних норм, загально визнаних на міжнародному рівні прав і свобод людини та громадянина, а також офіційно проголошених стандартів у сфері нагляду за додержанням законів органами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність і досудове розслідування. Оптимізація діяльності органів прокуратури, їх реформування в контексті євроінтеграційних процесів і міжнародних зобов'язань України має здійснюватися виважено й поступово, щоб не загубити позитивного й напрацьованого десятиріччями вітчизняного досвіду.

Література

1. Керівні принципи ООН щодо ролі обвинувачів, при-

йняті восьмим Конгресом Організації Об'єднаних Націй з профілактики злочинності і поведження з правопорушниками (Гавана, Куба, 27 серпня - 7 вересня 1990 року).

2. Рекомендація РЕС (2000) № 19 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам "Про роль служби публічного обвинувачення в системі кримінальної юстиції", ухвалена Комітетом Міністрів Ради Європи 6 жовтня 2000 року.

3. Рекомендація ПАРЕ 1604 (2003) № 11 "Про роль служби публічних обвинувачів в демократичному суспільстві, заснованому на верховенстві права" від 27 травня 2003 року.

4. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. - Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>. - Назва з екрану.

5. Закон України "Про міліцію" від 20 грудня 1990 року // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1991. - № 4. - Ст. 20.

6. Закон України "Про прокуратуру" від 5 листопада 1991 року // Відомості Верховної Ради (ВВР). - 1991. - № 53. - Ст. 793. - Ст. 30.

7. Закон України "Про оперативно-розшукову діяльність" від 18 лютого 1992 року // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992. - № 22. - Ст. 303.

8. Наказ Генерального прокурора України від 11 лютого 2013 року № 8гн "Про організацію роботи органів прокуратури України у галузі міжнародно-правового співробітництва".

9. Додонов В.Н. Прокуратура в России и за рубежом: Сравнительное исследование / В.Н. Додонов, В.Е. Крутских / Под ред. к.ю.н. С.И. Герасимова. - М.: Издательство НОРМА, 2001. - 192 с.

Кавун Д.Ю.

здобувач кафедри кримінального
процесу ОДУВС

Надійшла до редакції: 27.10.2013

УДК 343.1:343.985

ВИКОРИСТАННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ В ПРОЦЕСІ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ

Кучерук Ю. І.

Долженков О. Ф.

Актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю протидії сучасній злочинності в Україні, запорукою чого є стабільне функціонування системи кримінального судочинства. Оперативні підрозділи переважно першими вступають у діяльність, пов'язану з виявленням і викриттям кримінально каранних дій. При цьому сучасна криміногенна ситуація в Україні характеризується підвищеним рівнем організованості, інформованості, професіоналізму, технічної оснащеності злочинців, здатністю злочинних угруповань до активної протидії кримінальному судочинству. Це значно ускладнює діяльність судових і правоохоронних органів щодо виявлення, розслідування злочинів, відправлення правосуддя традиційними кримінальними процесуальними засобами. Тому без активного використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності судові та правоохоронні органи не можуть ефективно протистояти напору злочинності.

Основою формування матеріалів оперативно-розшукової діяльності є отримана й зафіксована оперативними

підрозділами інформація, яка згідно з законодавством повинна використовуватись у кримінальному процесі. Питаннями використання оперативно-розшукової інформації в кримінальному судочинстві займалися К.В. Антонов, О.М. Бандурка, В.Д. Берназ, В.В. Бірюков, А.Ф. Волобуєв, В.Г. Гончаренко, В.О. Глушков, В.В. Гевко, В.К. Гришук, Ю.М. Грошевий, О.М. Джужа, Е.О. Дідоренко, О.Ф. Долженков, Ю.Ф. Жаріков, В.П. Захаров, В.С. Зеленецький, А.В. Іщенко, І.П. Козаченко, І.М. Козьяков, В.Г. Колб, Я.Ю. Кондратьєв, М.І. Костін, В.К. Лисиченко, Є.Д. Лук'янчиков, В.Т. Маляренко, М.М. Михеєнко, О.Р. Михайленко, Д.Й. Никифорчук, Ю.Ю. Орлов, В.Л. Оргинський, Б.Г. Розовський, М.А. Погорєцький, В.Д. Пчюлкін, М.Б. Саакян, М.Я. Сегай, С.М. Сівочек, О.П. Снігерьев, С.М. Стахівський, В.М. Тертишник, П.Л. Фрис, М.Є. Шумило, В.Я. Яценко та інші. Окремі аспекти використання оперативно-розшукової інформації в кримінальному процесі досліджувались у працях А.В. Баб'яка, Г.М. Бірюкова, Ю.Н. Гальчин-

© Ю.І. Кучерук, О.Ф. Долженков, 2013